

ПРИНЦИПИ КОГНІТИВНО-ЕМОТИВНОЇ ОБРОБКИ ХУДОЖНЬОГО НАРАТИВУ

Лещенко Г. В.

Черкаський державний технологічний університет

У статті досліджено основні принципи обробки і розуміння тексту. Особливу увагу приділено когнітивним й емотивним аспектам читацької діяльності, пов'язаної з інтерпретацією та розумінням художнього нарративу.

Ключові слова: читання, обробка тексту, модель, художній нарратив, когнітивний, емотивний.

Лещенко А. В. Принципы когнитивно-эмотивной обработки художественного нарратива. В статье рассматриваются основные принципы обработки и понимания текста. Особое внимание уделяется когнитивным и эмотивным аспектам читательской деятельности, связанной с интерпретацией и пониманием художественного нарратива.

Ключевые слова: чтение, обработка текста, модель, художественный нарратив, когнитивный, эмотивный.

Leshchenko H. V. Issues on cognitive and emotive processing of literary narrative. The article highlights the basic principles of text processing and comprehension. Special attention is given to the cognitive and emotive aspects of the reader's activity while interpreting and comprehending the literary narrative.

Key words: reading, text processing, model, literary narrative, cognitive, emotive.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У межах когнітивно-дискурсивного підходу поняття нарративу постає прикладом «когнітивної лінгвістичної конструкції, що динамічно розгортається у часі» [див. 4, 83], онтологічною сутністю якої є інтеракціональна діяльність, пов'язана з поетапною (*incrementally accomplished*) передачею певного когнітивного плану (*the delivery of a cognitive plan*) від мовця до слухача [11, 73]. Розвиток теорії нарративу і поступовий перехід від жорстких структуралістських принципів і методів аналізу, спрямованих на встановлення абстрактних ознак історії, до більш гнучкого розуміння нарративу як взаємодії між текстом і читачем [2, 10] зумовили необхідність висвітлення лінгвокогнітивних механізмів цієї взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення процесів розуміння та обробки текстів (*comprehension and text processing*) розпочалося у 1970-х рр. із серії експериментів у площині психології (П. Торндайк), психолінгвістики й лінгвістики тексту (Т. ван Дейк, Д. Румельхарт, Р. Шенк і Р. Абельсон, Т. ван Дейк і В. Кінч), теорії штучного інтелекту (Р. Віленські) [5, 1]. Увагу дослідників було зосереджено на різноманітних аспектах цілісності і зв'язності, тому матеріалом аналізу слугували максимально прості (переважно штучно сконструйовані) тексти, які ілюстрували теоретичні положення пропонованих концепцій. Поступове розширення сфери досліджень за рахунок залучення до неї літературно-художніх текстів (нарративів) активувало зусилля академічної спільноти, спрямовані на визначення та опис основних факторів читацької діяльності. Ґрунтовне вивчення аспектів взаємодії

«текст – читач» привело до переосмислення власне поняття нарративності: якщо у класичній теорії серед критеріїв нарративності розглядалися такі фактори, як порядок подій, ускладнення, цілеспрямованість дій персонажів тощо (Р. Барт, Ц. Тодоров, А. Греймас, У. Лабов та ін.), то у посткласичних дослідженнях під нарративністю розуміють не характеристику тексту, а те, що читач приписує тексту (М. Флудернік, А. де Фіна, М.-Л. Райан, Д. Таннен та ін.). Саме тому сьогодні популяризовані розвідки, орієнтовані на встановлення зв'язків нарративу (як семіотичного знаку) з мисленням, його концептуальними структурами, когнітивними операціями, принципами структурування знання та обробки інформації, що свідчить про очевидну **актуальність** пропонованого дослідження.

Метою статті є систематизація уявлень про принципи когнітивно-емотивної обробки текстової інформації, що регламентують процеси інтерпретації і розуміння художньої тканини нарративу. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: 1) проаналізувати моделі когнітивної обробки текстової інформації; 2) висвітлити основні положення концепції когнітивно-емотивної обробки нарративного тексту; 3) охарактеризувати читацьку діяльність з позицій лінгвокогнітивного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Положення про значущість читацького фактору в процесі текстосприйняття утвердилося в теорії нарративу внаслідок так званого «епістемологічного напруження», що виникло між об'єктивістською концепцією «ідеальної фабули» та конструктивістською теорією «взаємодії об'єктивних характеристик нарративної репрезентації й суб'єктивних відчуттів аудиторії» [1, 3]. І якщо формалісти й структуралісти звертались до вивчення логічної організації «правильно оформлених» (*well-formed*)

історій, маючи на меті опис їхньої іманентної (та більш-менш інваріантної) структури, то в роботах пізнішого періоду, включно з рецептивними (У. Еко), психоаналітичними (П. Брукс), історичними (Дж. Фелан, М. Стернберг) та когнітивними дослідженнями (Д. Херман, М.-Л. Райан, М. Флудернік), перевагу надавали аналізові динамічних аспектів, які підкреслювали рухливість конфігурації наративної послідовності (структури), відтвореної у свідомості читача в процесі текстосприйняття. На думку відомого швейцарського наратолога Рафаеля Бароні, цей зсув у наратологічній парадигмі був передбачений ще 1979 року зауваженням Умберто Еко, що «фабула не вибудовується одномоментно після того, як читач прочитав увесь текст: фабула – це результат тривалої серії «занурень» у текст, що здійснює читач під час читання. Саме тому фабула завжди відтворюється крок за кроком» [див. там само].

У своєму огляді наукових робіт із сучасної наратології Емма Кафаленос звертає увагу на необхідність детального вивчення інтерактивних процесів, до яких залучені читач і текстова репрезентація (нарратив). Коментуючи основні положення сучасних критичних студій з теорії нарративу, авторка зазначає: «Що з'явилося нового, так це дослідження, орієнтовані на визначення ступеня впливу читацьких рішень на конструювання нарративного світу. <...> Подальший рух в цьому напрямку, якщо такий відбудеться, дозволить з більшою точністю описати моменти, які поки що не піддаються поясненню, а також отримати уявлення про умови, що сприяють посиленню взаємодії між текстовою репрезентацією та читачем у процесі конструювання нарративних світів» [6, 114].

Залучення фактору читача до концептуально-методологічного апарату теорії нарративу створило передумови для появи численних моделей обробки й розуміння тексту (інтерактивна модель Д. Румельхарта (1977–2004), моделі читацького очікування К. Гудмана (1967–1982) і Ф. Сміта (1971, 1973), інтерактивно-компенсаторна модель К. Становича (1980) та ін.) [10, 53–65], серед яких найвідомішою є конструкційно-інтеграційна модель (*Construction-Integration Model (CI-model)*) Вальтера Кінча.

Ім'я В. Кінча проходить червоною ниткою крізь усю більш ніж 40-річну історію когнітивної психології та досліджень процесів читання й обробки тексту. Разом зі своїми колегами, серед яких слід окремо згадати Т. А. ван Дейка, В. Кінч розробив теорію розуміння тексту (*Theory of Comprehension*), принципи якої поширюються автором на усі форми людського розуміння. Перероблене і розширене видання книги В. Кінча «Розуміння: Парадигма свідомості» (*Comprehension: A Paradigm for Cognition*, 1998) містило результати багаторічних досліджень, що охоплювали період з середини 1970-х до середини 2000-х рр. та зазнали впливу різноманітних наукових течій і трендів, як-от: теорія схем, теорія ментального моделювання, теорія штучного інтелекту, граматики тексту тощо [там само].

Згідно з моделлю В. Кінча, читацька діяльність є двофазовим процесом, що складається з конструкційної фази та інтеграційної фази. У конструкційній фазі читач обробляє інформацію, яка надходить, і конструє **поверхневу репрезентацію** (*surface representation*) тексту, тобто ментальну репрезентацію конкретних слів і фраз, на основі якої вибудовуються пропозиції (що включають семантичні знання, емоційні та образні фактори) й формуються поняття. Ці пропозиції, на думку вченого, локалізуються в буфері короткострокової пам'яті та поєднуються між собою за допомогою пропозиційної мережі (*propositional network*), яка залучає до процесу обробки інформації пропозиції із довгострокової пам'яті, що поступово робить мережу все більш нестійкою, некерованою, полівалентною та суперечливою. У межах конструкційної фази В. Кінч [7, 1274] диференціює мікро- та макроструктури зв'язного тексту: перші визначають пропозиційно-семантичне значення тексту, тоді як другі представляють «глобальну організацію цих понять в одиниці вищого порядку». Обидві ці структури формують **текстову базу** (*textbase*), «семантичний фундамент (*underpinning*) тексту».

У другій, інтеграційній фазі до обробки й розуміння тексту долучається знання контексту, який накладає певні обмеження на пропозиційну мережу через деактивацію невідповідних смислових вузлів (*knowledge nodes*) та посилення пропозицій, які відповідають логіці контексту. Ця діяльність підтримує стабільність мережі аж до моменту формування більш ґрунтовної ситуаційної репрезентації, або **ситуаційної моделі** (*situational model*), яку часто ще називають ментальною моделлю тексту. Якщо ж інтеграції не відбувається, тоді розпочинається новий конструкційний етап. Як вказує В. Кінч, «цей громіздкий процес активації випадкового знання (*random knowledge*), що видається не дуже ефективним», звісно ж, не є економічно вигідним з погляду докладених зусиль, але гарантує адаптивність й гнучкість всередині контексту, який постійно змінюється [10, 55].

Слід зазначити, що модель Кінча доволі часто піддавалась критиці за надто очевидну, на думку опонентів, прихильність до положень теорії штучного інтелекту, а також за відстоювання першочерговості фази обробки інформації (*data-driveness*) у загальному процесі розуміння тексту. При цьому в альтернативних моделях (наприклад, в моделях К. Гудмана і Ф. Сміта), побудованих у руслі чітко артикульованого підходу «зверху-вниз» (*top-down*), увагу дослідників було сфокусовано на аналізі очікувань читача, які формуються у процесі читання. Як зауважує Сьюзан Райх [там само], В. Кінч послідовно просував свою тезу, що для читача не існує ніяких інших способів розуміння тексту, які б не передбачали хоча б побіжного ознайомлення з текстовим матеріалом, тому вчений ретельно дбав про підкріплення своєї теорії результатами емпіричних досліджень (наприклад, даними робіт М. Джасти і П. Карпентер (1980) з вивчення руху очей при читанні).

У цілому, незважаючи на суттєву критику деяких положень теорії В. Кінча, запропонована ним кон-

струкційно-інтеграційна модель досі залишається однією з найбільш затребуваних та найбільш придатних до адаптування у сфері наукових розробок когнітивної науки і суміжних з нею дисциплін. Так, саме ця модель, доповнена доробками Л. Флауера (1987), А. Грессера і Р. Звана (1993), Т. А. ван Дейка (1987), М. Зінгера (1992), Д. Майалла (1988) та ін., створила підґрунтя для появи концепції когнітивно-емотивної обробки художнього тексту, розробленої голландськими вченими Е. В. Кнепкенсом і Рольфом Званом (1994).

У парадигмі лінгвістичних досліджень поняття «емоції» тривалий час сприймалось як протиставлення до поняття когніції або принаймні як таке, що не впливає суттєво на неї. Модель Кнепкенса-Звана, яка постала внаслідок зсуву фокусу уваги когнітивістів до аналізу взаємовідношень «текст – читач», поклала початок і переосмисленню відношень «когніція – емоції», що викликало сплеск наукового інтересу до вивчення емоційної сфери індивіда.

Девід Майалл, один з основоположників теорії читацького відгуку (*Readers' Response Theory – RRT*), у своєму есе «За межами інтерпретації: Когнітивна значущість читання» (*Beyond Interpretation: Cognitive Significance of Reading*, 2005) піддав серйозній критиці положення когнітивної поетики, згідно з яким емоції визначаються як дещо вторинне, як результат когніції, а не її рушійна сила [9, 147]. Аналогічний погляд представлено і в моделі Кнепкенса-Звана, пріоритет у якій надано функції емоцій: емоції скеровують увагу читача на певні типи інформації в тексті, унаслідок чого інші типи інформації відходять на задній план. Саме завдяки цій ознаці емоції часто перебирають на себе функції когніції, коли читач зазнає труднощів у розумінні тексту, особливо на початку читання [8, 128].

У межах своєї теорії Е. В. Кнепкенс і Р. Зван виділяють два типи емоцій: Ф-емоції (*F-emotions – fiction emotions*), які читач відчуває відносно світу подій, та А-емоції (*A-emotions – artefact emotions*), що виникають у нього стосовно усього твору в цілому з урахуванням тематики, авторського стилю, ступеня виконання замислу тощо. Водночас вчені відзначають очевидну умовність подібного розмежування, вказуючи на легкість, з якою обидва типи емоцій можуть переходити із однієї категорії в іншу [8, 130]. Далі Е. В. Кнепкенс і Р. Зван співвідносять ці емоції з рівнями обробки тексту (за В. Кінчем): на **поверхневому рівні** превалюють виключно А-емоції (читач оцінює стиль, ритм, синтаксичні та семантичні девіації тощо); на **рівні текстової бази** емоційно марковану інформацію найчастіше включено до афективно нейтральних

фрагментів; на **рівні ситуаційної моделі** активуються Ф-емоції (*альтероцентричні*, що зосереджуються на емоціях персонажів фікціонального світу, та *егоцентричні*, що викликані власними переживаннями читача стосовно розвитку подій); і, нарешті, на **рівні прагматичної моделі** (*pragmatic model*) знову актуалізуються А-емоції, пов'язані з оцінкою творчої майстерності письменника. При цьому прояв тих чи інших А-емоцій може залежити від найрізноманітніших факторів: 1) від досвіду читача (досвідчені читачі відчувають більше А-емоцій, оскільки легко «схоплюють» стилістичні прийоми і особливості авторської техніки); 2) від жанрової належності тексту (реалістичний детектив викликає у читача набагато меншу кількість А-емоцій, ніж постмодерністський роман); 3) від характеру розв'язки (іноді твір з відкритим фіналом може спричинити відчуття незадоволення та розчарування) і т.ін. [8, 133–134].

Аналізуючи модель Кнепкенса-Звана, дослідники звертають увагу на обмежену кількість емпіричних досліджень, здатних підтвердити або спростувати положення зазначеної теорії, а також на очевидну умовність диференціації згаданих рівнів обробки тексту [10, 105]. Проте неможливо не відзначити важливості цієї концепції для розвитку когнітивної психології, наратології, теорії читання, теорії читацького відгуку, теорії емоцій, об'єктом дослідження яких є сфера рецепції адресата (роботи Д. Майалла, Д. Куїкена, Дж. Купчика, К. Оутлі, П. Сильвіа та ін.).

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Запропонований нами огляд моделей обробки й розуміння тексту (зокрема й нарративного) підтверджує висновок, що читацька діяльність є «когнітивно-емотивним процесом, обумовленим соціально-культурними факторами» [3, 126], «складною ментальною операцією», відповідно до якої «свідомість просвіає нову та вже існуючу у розпорядженні інформацію, розпізнає патерни, активує структури пам'яті й встановлює, посилює та перебудовує зв'язки ментальних мереж» [10, 16]. Рушійною силою когнітивних процесів є афекти та емоції.

Детальніший аналіз когнітивних та емотивних чинників, які регламентують механізми текстосприйняття, дозволить встановити специфіку когнітивних операцій, що здійснюються читацькою свідомістю в процесі розуміння тексту. Характер цих операцій залежить від певного типу внутрішньої організації нарративного тексту. Визначення цих типів та їх конфігурацій є темою окремого наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Baroni R. Introduction: The Many Ways of Dealing with Sequence in Contemporary Narratology / Raphaël Baroni // Narrative Sequence in Contemporary Narratologies / [ed. by R. Baroni, F. Revaz]. – Columbus : Ohio State University Press, 2016. – P. 1–11.
2. Fina A. Analyzing Narrative: Discourse and Sociolinguistic Perspectives / Anna de Fina, Alexandra Georgakopoulou. – Cambridge : CUP, 2012. – 223 p.
3. Fokkema D. Knowledge and Commitment: A Problem-Oriented Approach to Literary Studies / D. Fokkema, E. Ibsch. – Amsterdam-Piladelphia : Benjamins Publishing Company, 2000. – 217 p.
4. Gonzales M. Pragmatic Markers in Oral Narrative: The Case of English and Catalan / Montserrat Gonzales. – Amsterdam-Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2004. – 410 p.

5. Iwata Y. Creating Suspense and Surprise in Short Literary Fiction: a Stylistic and Narratological Approach [Electronic resource] / A thesis submitted to School of Humanities of the University of Birmingham for the degree of Doctor of Philosophy / Yumiko Iwata. – Birmingham, 2008. – 287 p. – Mode of access: <http://etheses.bham.ac.uk/284/1/Iwata09PhD.pdf>
6. Kafalenos E. Narrative Causalities / Emma Kafalenos. – Columbus : Ohio Press University, 2006. – 247 p.
7. Kintsch W. The Construction-Integration Model of Text Comprehension and Its Implications for Instructions [Electronic resource] / Walter Kintsch // Theoretical Models and Processes of Reading / [ed. R. Ruddell, N. Unrau / 5th ed.]. – 2004. – P. 1270–1328. – Mode of access: http://www.academia.edu/23475447/Kintsch_W_2004_._The_constructionintegration_model_of_text_comprehension_and_its_implications_for_instruction
8. Kneepkens E. W. E. M. Emotions and Literary Text Comprehension [Electronic resource] / E. W. E. M. Kneepkens, R. A. Zwaan // Poetics. – 1994. – 23. – P. 125–138. – Mode of access to the article: https://sites.ualberta.ca/~dmiall/Cognitive/Readings/Kneepkens_Zwaan_1995.pdf
9. Miall D. S. Beyond Interpretation: The Cognitive Significance of Reading [Electronic Resource] / D. S. Miall // Cognition and Literary Interpretation in Practice / [ed. H. Veivo, B. Petterson, M. Polvinen]. – Helsinki : University of Helsinki Press, 2005. – P. 129–156. – Mode of access: https://sites.ualberta.ca/~dmiall/MiallPub/Miall_Interpretation_Helsinki_2005.pdf
10. Reichl S. Cognitive principles, critical practice: Reading Literature at University / Susanne Reichl – Vienna : Vienna University Press, 2009. – 348 p.
11. Schegloff E. E. Discourse as an Interactional Achievement: Some Uses of 'Uh huh' and Other Things That Come Between Sentences / E. E. Schegloff // Analyzing Discourse: Text and Talk / [ed. by D. Tannen]. – Washington D. C. : Georgetown University Press, 1982. – P. 71–93.